

ΑΛΚΗΣ ΡΗΓΟΣ

Ο ΦΑΝΑΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΚΑΤΑΛΥΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

Ο Λόγος για το φανατικό λόγο, επαναποκτά στην τελευταία δεκαετία αυτού του θνήσκοντος μέσα σε αντιφάσεις αιώνα, μια εκπλήσσοσα επικαιρότητα σ' όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη του πλανήτη μας.

Φαίνεται πως το ιδεολογικό κενό που δημιούργησε το τέλος του ψυχρού πολέμου ανάμεσα στους νικητές του Φασισμού και του Ναζισμού –αυτών των πιο ακραίων εκδοχών μαζί με το σταλινισμό του φανατικού λόγου που γέννησε τούτη η γέρινη ήπειρος και ο οποίος μετεξελίχτηκε στα χρόνια μετά τον Πρώτο Μεγάλο Πόλεμο σε πλειοψηφικό κίνημα μαζών και καθεστώς– επανέφερε στην επικαιρότητα τέτοιου είδους φονταμενταλιστικά φαινόμενα τα οποία όλοι πιστεύαμε ενθουσιωδώς μα ανιστόρητα, ότι είχαμε για πάντα υπερβεί.

Το φαινόμενο δε, αποκτά επιπρόσθετο βάρος τούτη την ιστορική συγκυρία όπου η Πολιτική Δημοκρατία εισπράττεται ως απαξία από μεγάλες πληθυσμιακά ομάδες ανθρώπων. Όπου ο τρόπος οργάνωσης του πολιτικού, ως πράξη διαχείρισης του κοινωνικού, βρίσκεται ή φαίνεται να βρίσκεται, σε πλήρη αναντιστοιχία με τις ανάγκες της κοινωνίας των πολιτών, όπου τα οργανωτικά μορφώματα –κανάλια έκφρασης στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα των αντιθετικών κοινωνικών επιλογών– αυτό που ονομάζουμε πολιτικά κόμματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις, κοινωνικά κινήματα κάθε είδους, που δημιούργησε ο 19ος αιώνας και οι ιεραρχικές κάθετες δομές εξουσιαστικών σχέσεων που επέβαλε η Βιομηχανική Επανάσταση του τότε, μέσω της κύριας αιχμής της, της εργοστασιακής πυραμίδας της παραγωγής, στην οποία αντιστοιχούσε σχεδόν απόλυτα δίπλα μια εξουσιαστική πυρα-

μίδα, αδυνατούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των νέων εξουσιαστικών σχέσεων. Εξουσιαστικών σχέσεων οριζόντιων, επικοινωνιακών δικτύων πλανητικού επιπέδου, που εδραιώνει ανεπαίσθητα αλλά με εκπλήσσοσα ταχύτητα παντού του κόσμου η Γ' Βιομηχανική Επανάσταση του Διεθνικο-Επικοινωνιακού καπιταλισμού.

Σ' αυτό το πλαίσιο ο ρόλος του πολιτικού επιστήμονα, αυτού του ιστορικού αναλυτή της πολιτικής πράξης, αν δε θέλει να αρخεστεί σε μια τεχνοκρατική και εμπειρική εξήγηση του υπάρχοντος και μόνο, είναι πρωταρχικά να επαναφέρει στο επίκεντρο της ανάλυσης του πολιτικού την έννοια του ιστορικού χρόνου. Να επανασυνδέσει δηλαδή το σήμερα με τη μνήμη, την ιστορική μνήμη, αυτό το μόνιμο εχθρό κάθε κατεστημένης εξουσίας, κάθε φανατικού λόγου –θρησκευτικού, εθνικιστικού, ρατσιστικού– που επιμένει να πλάθει και κυρίως να μεταπλάθει το παρελθόν κατά πώς τον συμφέρει στο σήμερα. «Όπου δεν υπάρχει ιστορικότητα γεννιέται υστερία» όπως γράφει και ο Θάνος Λίποβατς. Και ιστορικότητα σημαίνει ακριβώς την υπέρβαση της υστερίας, της φανατισμένης και παράλογης αντίδρασης μπροστά στις δυσκολίες της ζωής, την εδραίωση του Ορθού Λόγου ως του μέσου, του μόνου μέσου, για την επίλυση των όποιων προβλημάτων.

Δεύτερο να επαναφέρει στο επίκεντρο της ανάλυσης την ιστορική γνώση της σχετικότητας κάθε πίστης, κάθε ιδεολογίας, κάθε αλήθειας, που μπορούμε να την προσλαμβάνουμε, μόνο μέσα στα χωρο-χρονικά πλαίσια της γέννησής της, τις οικονομικο-κοινωνικές ανάγκες που τη δημιούργησαν και την πορεία εξέλιξής της, κάθε στιγμή, άρα να την απομυθοποιούμε και να τη βλέπουμε και να την ορίζουμε κριτικά.

Τρίτο να υπενθυμίσει την βαθιά γνώση μέσα από την ιστορική απομυθοποιητική αυτή προσέγγιση, ότι ο φανατισμός –«αυτό το ιδιότυπο κοινωνικό φαινόμενο», αυτή «η μετ' εγωισμού και εμπαιθείας προσήλωσις εις τας ιδίας αντιλήψεις», όπως επιγραμματικά τον καταγράφει το επίτομο ορθογραφικό και εγκυκλοπαιδικό λεξικό του *Ηλίου*– δεν είναι μια αρρώστια που διακατέχει τους εχθρούς μας, τους ξένους, αλλά μια κοινωνική πραγματικότητα, ψυχολογικά ερμηνεύσιμη που μας αφορά όλους και αυτούς και εμάς.

Οι λόγοι γέννησής της, αφορούν τη σύμφυτη με την υπόστασή μας ανάγκη «να σκίσουμε τη θολή γραμμή των οριζόντων» που λέει κι ο ποιητής, να υπερβούμε ταυτόχρονα που τα ψαύουμε για να τα κατανοήσουμε, τα όρια οργάνωσης του κόσμου μας. Αυτοί ακριβώς οι λόγοι που

μας έκαναν να προχωρήσουμε τόσο διαφορετικά από τα άλλα ανώτερα σπονδυλωτά θηλαστικά, απόρροια όχι προφανώς κάποιας θείας χάριτος αλλά της δομής του εγκεφάλου μας, είναι εκείνοι που στο επίπεδο της τεχνογνωσίας μας επέτρεψαν να προβούμε σε εφευρέσεις, σε συσσώρευση αυτών των εφευρέσεων που φέρνουν με τη σειρά τους νέες εφευρέσεις και ούτω καθεξής, στο δε επίπεδο των εξουσιαστικών - πολιτικών σχέσεων από την εποχή της διάχυτης εξουσίας των αρχαϊκών χρόνων μέχρι σήμερα, να προβαίνουμε σε πράξεις αμφισβήτησης της δομής των κοινωνικών μορφών οργάνωσης των σχέσεών μας με τη φύση άρα και αναμεταξύ μας. Αμφισβήτησης που μέσα από χίλιες δυο διαδρομές και αναμίξεις, ρήξεων και συνδιαλλαγών, τομών και μεταρρυθμίσεων, βίαιων ή μη, αδιάφορο -συνηθέστερα πάντως βίαιων- πράξεων, μας επέτρεψε να αλλάζουμε συνεχώς τους τρόπους οργάνωσης των σχέσεων μεταξύ μας, να μη μένουμε στάσιμοι, να προχωράμε πάνω σ' αυτόν τον πλανήτη, σήμερα και λίγο έξω απ' αυτόν.

Ηθελημένα δε χρησιμοποίησα λέξεις αξιολογικά φορτισμένες, όπως πρόοδος, οπισθοδρόμηση κ.λπ., μια που η ερμηνεία τους θα υποστήριζα ότι έχει αποδειχτεί ιστορικά προβληματική και προπάντων υποκειμενική. Π.χ. αν ερευνούσαμε τα ίδια φαινόμενα πριν εκατό χρόνια, θα ήταν ξεκάθαρο ότι ο ερευνητής απ' όποια φιλοσοφική-πολιτική άποψη κι αν ξεκίναγε την ανάλυση της ανθρωπότητας θα όδευε προοδευτικά, από το καλό προς το καλύτερο και θα διέφερε μονάχα ως προς το περιεχόμενο της έννοιας της λέξης καλό. Σήμερα είναι μάλλον σαφές ότι τέτοιου είδους βεβαιότητες ηχούν τουλάχιστον παράταιρα στην αγωνιώδη πραγματικότητα που ζούμε.

Μια που σήμερα προς το τέλος ενός αιώνα που όλοι βιάζονται να δουν να κλείνει το βίο του, παρόλο που αυτός πεισματικά αντιστέκεται, εκπλήσσοντάς μας με τους ταχύτατους ρυθμούς των πιο αλληλοσυγκρουόμενων μεταλλαγών του. Ενός αιώνα που ενώ άρχισε χρονολογικά καθυστερημένα ως συνέπεια του τέλους του πρώτου μεγάλου πολέμου, με μια επαναστατική πράξη τομής, συνέχειας και ουσιαστικής επί του κοινωνικού εμβάθυνσης, της αστικής ουμανιστικής επανάστασης, είδε τελικά τα πιο απελευθερωτικά του οράματα να μετατρέπονται στο ριζικά αντίθετό τους. Γεγονός που επιβάλλει σ' όλους να κατανοήσουμε ότι η όποια απελευθερωτική πράξη μπορεί να οδηγήσει και σε μια νέας μορφής υποδούλωση, ίδια ή και χειρότερη από εκείνη που κατέστρεψε. Να κατανοήσουμε επίσης ότι ο δυναμικός και αντιφατικός

χαρακτήρας του πολιτικού φαινομένου, απορρέει από το γεγονός ότι η έλλειψη ισορροπίας και η αμφισβήτηση είναι εγγεγραμμένες στην ίδια την ουσία των ανθρώπινων κοινωνιών.

Ότι όπως μας αποδεικνύει και ο G. Balandier στην *Πολιτική Ανθρωπολογία του*: «κάθε κοινωνία δεν μπορεί παρά να είναι ένα σύστημα κατά προσέγγιση, που τείνει προς την ολοκλήρωση του (γεγονός που δείχνει το χαρακτήρα του πολιτικού ως δημιουργού της τάξης). Όμως το κατά προσέγγιση αυτό σύστημα επιτρέπει, την αμφισβήτηση, την κινητοποίηση των δυνάμεων που είναι αντίθετες προς τη διατήρησή του (γεγονός που δείχνει το χαρακτήρα του πολιτικού ως αρνητή της κατεστημένης τάξης). Τάξη και αταξία ταυτόχρονα. Η αλλαγή έχει τις ρίζες της μέσα στο ίδιο το σύστημα». Τίποτα σ' αυτή την πορεία – κανένα κοινωνικό φαινόμενο, καμιά πολιτική πράξη δεν πεθαίνει οριστικά.

Ο εθνικιστικός παροξυσμός για παράδειγμα, στην έξαρσή του, στις αρχές του αιώνα και από τις δυο αντίπαλες προτάσεις διαχείρισης του κόσμου τότε, τη φιλελεύθερη και τη μαρξιστική, αντιμετωπίζονταν ως τοπικιστικό φαινόμενο που και οι δυο θα υπερέβαιναν οριστικά σε πλανητικό επίπεδο –η πρώτη με την εξάπλωση και κυριαρχία της καπιταλιστικής αγοράς, η δεύτερη διά της κυριαρχίας και ηγεμονίας του παγκόσμιου προλεταριάτου– κι όμως στα τέλη του αιώνα είμαστε μάρτυρες της δυναμικής επανεμφάνισής του στο ιστορικό προσκήνιο, διεκδικώντας μάλιστα, το ρόλο του πληρέστερου ιστορικού Υποκειμένου.

* * *

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να κατανοούμε ότι το φαινόμενο του φανατισμού, αυτό το κοινωνικό φαινόμενο Ιανός που αποδελτιώνεται για πρώτη φορά στο πνευματικό τέκνο του Ορθού Λόγου την *Εγκυκλοπαίδεια* του 18ου αιώνα, ακολουθεί τον άνθρωπο από τον καιρό των φυλετικών κοινωνιών ως γέννημα του φόβου, της ανασφάλειας, της αβεβαιότητας, που νοιώθει απέναντι στο άγνωστο, στην επαφή του με τον άλλο, τη φύση, το μυστήριο του θανάτου, της αδυναμίας λογικής απάντησης απέναντι σε όλα αυτά.

Μορφοποιείται ακριβώς γι' αυτό διά μέσου άλογων «θεολογικών» απαντήσεων που δίνουν σ' όλα τα αναπάντητα οι θρησκευτικές δοξασίες, μονοθεϊστικές ή πολυθεϊστικές αδιάφορο.

Από μια απ' αυτές άλλωστε –μια από τις πρωταρχικές θεότητες που γέννησε η Μικρασιατική γη– τη Μεγάλη Μητέρα, την Κυβέλη για τους Αρχαίους Έλληνες, την Μπελώνια για τους Ρωμαίους, το ναό και τους

πιστούς της στη Ρώμη, παίρνει το φαινόμενο το όνομά του. Fanum σημαίνει στα λατινικά ναός και Fanaticus αποκαλείται ο ενθουσιώδης οπαδός της θεάς.

Πρωτοεμφανίζεται λοιπόν ως θρησκευτικός φανατισμός δηλαδή ως «εμπαθής ενθουσιασμός υπέρ της ίδιας θρησκευτικής πίστεως» που δημιουργεί «έχθραν και βίαν κατά των άλλως πιστευόντων», όπως καταγράφει στο αντίστοιχο λήμμα του *Λεξικού Ελευθερουδάκη* ο καθηγητής της Δογματικής και Χριστιανικής Ηθικής του μεσοπολέμου στο Αθήνησι Πανεπιστήμιο Χρίστος Ανδρούτσος. Και δεν είναι τυχαίο ότι πάντα ο φανατισμός αρέσκεται ακόμη και σήμερα στους τελετουργικούς τρόπους έκφρασης, στα σύμβολα, στις παρελάσεις, δηλαδή σε μέσα κινητοποίησης τα οποία όπως γράφει ο Χέρμαν Ράουσιγκ «αποσπούν την προσοχή ... καταργούν την προσωπικότητα του ατόμου».

Και επειδή η ιερότητα και η εξουσία είχαν και έχουν πάντα στενή σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλονομιμοποίησης από την απαρχή των ανθρώπινων κοινωνιών γρήγορα ο φανατισμός περνά από το θρησκευτικό στο επίπεδο του πολιτικού και εθνικού φανατισμού, δηλαδή στην πίστη ότι μόνο εμείς είμαστε ο περιούσιος λαός και όλοι οι άλλοι είναι οι εχθροί. Για το πέρασμα αυτό στον ευρωπαϊκό πολιτιστικό κύκλο, όπως μας θυμίζει ένας πρόωρα χαμένος φίλος και δάσκαλος της Φιλοσοφίας, ο Θεόφιλος Βείκος, αρχικοί υπεύθυνοι είναι οι αρχαίοι Έλληνες «με τον υπερτροφικό πολιτισμικό ναρκισσισμό τους, το περήφανο αίσθημα πως ανήκουν σε μια ιστορικά εκλεκτή ολότελα ξεχωριστή ομάδα ανθρώπων με κριτήρια το «όμαιμον», ομόγλωσσον και ομότροπον που διέκρινε έτσι το Ελληνικόν απ' όλα τα άλλα έθνη, το βαρβαρικόν».

Στο φαινόμενο αυτό στη σημερινή για τη χτεσινή εκδοχή του, «ενέχονται μ' ένα ιδιαίτερα δραματικό τρόπο και οι διανοούμενοι», όλοι οι διανοούμενοι τονίζει και πάλι ο Βείκος ακόμη και εκείνοι που καταφέρονται ενάντια του, αφού αποτελούν λειτουργικά μέρη των κοινωνιών που παράγουν τέτοια φαινόμενα.

Μια που οι διανοούμενοι ως άνθρωποι που ιδιαίτερα καταγίνονται με τις ιδέες, αφού ως έργο τους έχουν να παράγουν, να καλλιεργούν ή απλά να διαχειρίζονται ιδέες, ενέχονται πιο βαθιά στην παθολογία του φαινομένου. Λειτουργούν όπως γράφει ο Hobsbawm για τον εθνικισμό, «όπως οι καλλιεργητές της ινδικής κάνναβης ή της παπαρούνας για τους χασισοπότες και τα θύματα της ηρωίνης: εφοδιάζουν την αγορά με

ιδέες (πρώτη ύλη) που ναρκώνουν τους ανθρώπους και τους κάνουν να ζουν με ψευδαισθήσεις, ονειροφαντασίες και εφιάλτες». Οι διανοούμενοι βέβαια παράγουν αυτές τις φανατικές, «εθνικιστικές ιδέες γιατί ζητούνται στην αγορά... και αν μάχονται αυτές τις ιδέες, τις αμφισβητούν ή τις υπονομεύουν είναι γιατί πρόκειται για ζωντανές και κινητικές ιδέες». Με άλλα λόγια για ιδέες που μετατρέπονται σε υλική δύναμη-πραγματικότητα παντού του κόσμου. Πραγματικότητα που τείνει να κατακερματίσει τον πλανητικό μας κόσμο παράγει εντάσεις, προστριβές, πολέμους που ανήκουν όχι μόνο στο παρελθόν και το παρόν αλλά καθώς φαίνεται και στο μέλλον.

Μέσα από τέτοιες σκέψεις καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε λοιπόν την παθολογία αυτού του ιστορικού φαινομένου, με τη χεγκελιανή σημασία του όρου, στις ρίζες του. Στις έντονα διαλυτικές των κοινωνικών συνόλων τάσεις του, χωρίς να παραγνωρίζουμε ταυτόχρονα τις ενωτικές τάσεις του, το ίδιο πολλές φορές απόλυτες και χωρίς όρια στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι. Παρατηρώντας ότι οι άνθρωποι ρέπουν πιο εύκολα προς το χωρισμό και τη διάσπαση που ανακόπτεται μόνο όταν εμφανίζονται ισχυρά αντίδοτα. Αντίδοτα πάλι ιδέες όμως, όπως η θρησκεία, η αυτοκρατορία, η επανάσταση, ο σοσιαλισμός, ο κομμουνισμός, τα οποία με τη σειρά τους δημιουργούν νέες φανατικές καταστάσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Χίτλερ στο Αγών μου έγραφε: «Από μικροαστούς σοσιαλδημοκράτες και συνδικαλιστικούς βαστάζους δε γίνεται ποτέ ένας εθνικοσοσιαλιστής, από κομμουνιστές πάντοτε». Και από την άλλη όχθη του ποταμού της αέναης ανθρώπινης ροής, ο Καρλ Ράντεκ από τους ηγέτες της Κομμουνιστικής Διεθνούς, θεωρούσε «τη μάζα των μελανοχιτώνων ως τη ρεζέρβα του κομμουνισμού». Αυτό βέβαια του ιδιόρρυθμου κομμουνισμού που χτίστηκε με τα υλικά του φανατικού Μπλανκισμού του Λένιν, δηλαδή του Σταλινικού Μαρξισμού-Λενινισμού, του τόσο αντίθετου με την ελευθεριακή σκέψη των αριστερών ουτοπικών, του Μαρξ, των επαναστατικών δημοκρατικών κηρυγμάτων της Λούξεμπουργκ, του παγκόσμιου φοιτητικού κινήματος που έμεινε στην ιστορία ως Μάης του '68, της αριστεράς του λεγόμενου ευρωκομμουνιστικού ρεύματος.

* * *

Το πώς εξειδικεύονται όλα τούτα στο δικό μας κοινωνικό σχηματισμό προφανώς και έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο βαθμό που όπως όλοι οι άλλοι λαοί, έτσι και ο δικός μας θεωρεί το φανατισμό ως φαι-

νόμενο ξένο που δεν τον αφορά, αφορά πάντα τους άλλους και ποτέ εμάς. Τα φαινόμενα όμως π.χ. εντός και εκτός του «Ωνασείου» το χειμώνα, της θύρας 7 του ποδοσφαιρικού γηπέδου, της πρόσφατης υστερικής έξαρσης του λεγόμενου «Μακεδονικού», των διακηρύξεων περί «αναδέλφου έθνους» σ' ένα λαό κοσμοπολίτικο και η ευρύτερη αποδοχή τους, της νεόκοπης ξενοφοβίας από μια κοινωνία μεταναστών απέναντι στους οικονομικούς μετανάστες, ιδίως τους Αλβανούς, που συμπαρέσυραν και τους μόνιμα εγκατεστημένους στη χώρα μας τσιγγάνους, του μόνιμου τρόπου αντιμετώπισης κάθε εθνικής, θρησκευτικής, σεξουαλικής διαφορετικότητας, αποδεικνύουν μάλλον το ακριβώς αντίθετο.

Αν υπάρχει μια ιδιοτυπία στο κοινωνικό μας σχηματισμό και υπάρχει, έγκειται στο γεγονός ότι σ' αυτού του είδους τα φαινόμενα πρωταγωνιστούσαν και πρωταγωνιστούν, κατεξοχήν πολιτικά ευμετάβλητα και κοινωνικά κινητικά στρώματα, τα μικροαστικά, τα οποία έπαιζαν και παίζουν ρόλο επικυρίαρχου της πολιτικής μας ζωής. Στρώματα που από τον τρόπο συγκρότησής τους και άσκησης των επαγγελματικοβιοτικών τους λειτουργιών έχουν μια έντονα προσωποκεντρική αντίληψη του ιστορικού γίνεσθαι. Γεγονός που τα οδηγεί να αντιλαμβάνονται την πολιτική ως πράξη όχι συσχετισμού κοινωνικο-πολιτικών δυναμέων, αλλά ως πράξη χαρισματικών ηγετών-σωτήρων που οδηγούν τους λαούς προς το θρίαμβο είτε την ήττα, ανάλογα με τα προσωπικά τους χαρίσματα ή ελαττώματα και βέβαια την... τύχη τους. Διαμορφώνοντας τελικά στη σφαίρα του πολιτικού μια διάχυτη στο κοινωνικό σύνολο α-πολιτικοποίηση, που παίρνει όμως τη μορφή μιας έντονης φαινομενικά υπερ-πολιτικοποίησης, μιας ρητορικής ριζοσπαστικότητας χωρίς κανένα πρακτικό αντίκρουσμα, ενισχύοντας έτσι τις συντηρητικές επιλογές, καταλήγοντας σε μια άχρονη σύλληψη της ιστορίας, στη μη δυνατότητα σύνδεσης του πολιτικού με το κοινωνικό, στην κυριαρχία ενός βαθιά ανορθολογικού πνεύματος στο όλο κοινωνικό γίνεσθαι. Ενόσ ανορθολογικού πνεύματος που συνδεόμενο με τη μεταφυσική της κυρίαρχης ορθόδοξης θεολογίας και τις σωβινιστικές προεκτάσεις του εθνοκεντρισμού, οδηγεί στην εμφάνιση αντιδυτικών, αντιορθολογικών, μυστικιστικών και αναχωρητικών τάσεων ιδιαίτερα σε στιγμές κρίσης του κοινωνικού. Τάσεων βαθιά α-πολιτικών που συγκρουόμενες όμως -και εδώ ίσως βρίσκεται η νεοελληνική ιδιοτυπία- με τις παγανιστικές αγροτικές παραδόσεις όσο και με τις εμπορομεσιτικές κυρίαρχες οικο-

νομικές λειτουργίες, δεν κατορθώνουν να αποκτήσουν διαστάσεις μαζικού βολονταριστικού κινήματος, παραμένοντας περισσότερο στη σφαίρα λεξιμαγικών αντιμετώπισεων του κοινωνικού από απομονωμένους και αλληλοσυγκρουόμενους μικροαστούς διανοούμενους, που κατά καιρούς δημιουργούν εξάρσεις οι οποίες όμως δε χαρακτηρίζονται από συνέπεια και συνέχεια και γι' αυτό ξεφουσκώνουν γρήγορα. Στο σημείο αυτό βασίζεται εν πολλοίς η αυταπάτη ότι δεν υπάρχουν φανατικά φαινόμενα στην κοινωνία μας.

* * *

Είναι σαφές, έχω την αίσθηση, μέσα από όσα έστω και σχηματικά προηγήθηκαν ότι το φαινόμενο του φανατισμού εμπεριέχει, δύο αντιθετικές μεταξύ τους καταστάσεις, τη δημιουργική και την καταστροφική, πολλές φορές μάλιστα δύσκολα διαχωριζόμενες μεταξύ τους. Φανατισμός ανιχνεύεται π.χ. στην ελληνική κοινωνία στον πόλεμο του '40, στην περίοδο της εθνικής αντίστασης, ως δημιουργική όμως κατάσταση, ως απελευθερωτική κοινωνική διεργασία. Δεν είναι επίσης τυχαίο, π.χ. ο τρόπος που προσλαμβάνουμε οι περισσότεροι τουλάχιστον, μέσα στην ιστορία, τις προσωπικότητες του Ναπολέοντα και του Χίτλερ. Και οι δύο έχουν φανατικές εξάρσεις, κι όμως ψυχολογικά δεν τους αντιμετωπίζουμε με τον ίδιο τρόπο, ακριβώς γιατί ο πρώτος εμφανίζεται ως φορέας δημιουργικών επαναστατικών πράξεων ελευθερίας, ενώ ο δεύτερος ως φορέας των πιο καταστροφικών και απάνθρωπων πράξεων βαρβαρότητας.

Τα παραδείγματα μπορούν προφανώς να συνεχιστούν με πράξεις και των δύο κατευθύνσεων καθώς και αμφισβητούμενης ένταξης, όπου ο χαρακτηρισμός εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ιδεολογική ένταξη του κριτικού. Ο φανατισμός λοιπόν, αυτό το διχαστικό μανιχαϊκό φαινόμενο, κάτω απ' αυτό το πρίσμα είτε μας αρέσει είτε όχι αποτελεί για την πολιτική πράξη ένα καταλυτικό στοιχείο. Παρόλο που η πολιτική είναι από την φύση της σχετικιστική και αντιαπλοποιητική στο βαθμό που ασχολείται με ό,τι πιο πολύπλοκο και πολύτιμο, τη διαχείριση της ζωής, της μοίρας και της ελευθερίας των ανθρώπων, των συλλογικοτήτων διά μέσου των οποίων δρουν. Άρα από τη φύση της αναζητά δρόμους αντιμανιχαϊκούς.

Ταυτόχρονα όμως μ' αυτή την αναζήτηση, η αβάσταχτη αγωνία της αβεβαιότητας και ο συνεχής αγώνας κατά των φυγόκεντρων τάσεων διάλυσης των κοινωνικών συνόλων, της εντροπίας, ωθούν την πολιτική

και στις πιο μανιχαϊκές συγκρουσιακές καταστάσεις. Γι' αυτό και δεν είναι καθόλου παράξενο ότι μέσα σ' αυτή τη σύνθετη πράξη που ονομάζουμε πολιτική, κυριαρχούν οι πιο απλοϊκές, οι λιγότερο θεμελιωμένες, οι πιο βίαιες, οι πιο δολοφονικές ιδέες.

Είναι μέσα στην πολιτική σφαίρα, παρατηρεί ο Edgar Morin, «που βασιλεύει η πιο κλειστή σκέψη, η δογματική σκέψη, η φανατική σκέψη, το ταμπού, το ιερό». Και έτσι ωθείται και ωθεί στις πιο σφοδρές μανιχαϊκές συγκρούσεις και πράξεις μίσους προς κάποιους υποτιθέμενους εχθρούς που δεν έχει καμιά σημασία αν υπάρχουν, αρκεί να τεκμαίρεται ότι υπάρχουν. Και ο φαύλος κύκλος διαιωρίζεται. Ανάμεσα στην πίστη που με το δημιουργικό φανατισμό της, οδηγεί στην υπέρβαση του υπάρχοντος, γεννά το νέο και διά της καταστροφικής εκδοχής του φανατικού φαινομένου στη συνέχεια τρώει πρωταρχικά τα ίδια τα παιδιά που τη γέννησαν. Και στην αμφιβολία και το σκεπτικισμό που αναστέλλει την όποια δράση και οδηγεί στο μηδενισμό, στην απραξία, στο άλλοθι του τίποτα.

Υπάρχει δυνατότητα να σπάσουμε αυτόν τον φαύλο κύκλο;

Το στοίχημα νομίζω ότι για πρώτη φορά έχει τεθεί στην ανθρωπότητα, απλά, επώδυνα, σταράτα.

Χωρίς οράματα και κινητικές των ανθρώπων ιδέες που μας υπερβαίνουν, νέοι κόσμοι δεν κτίζονται, μονάχα μικρονοικοκυραίοι ίσως απομένουν να μετρούν το βιός τους.

Με τις ιδέες λοιπόν –ακριβώς τώρα που το όποιο στοίχημα για ένα δικαιότερο αύριο φαίνεται ως να χάθηκε οριστικά– όχι όμως ως φόρμες, ως έτοιμα μοντέλα, μια που πρέπει να έχουμε κατανοήσει το μάθημα της ιστορίας ακόμη και της μαρξιστικής ότι δηλαδή η ιστορία «δεν ετοιμάζει συνταγές για τις ταβερνούλες του μέλλοντος» όπως έγραφε και ο Μαρξ. Ότι κάθε πίστη εμπεριέχει και ταυτόχρονα απωθεί μια αμφιβολία και κάθε αμφιβολία εμπεριέχει και ταυτόχρονα απωθεί μια πίστη. Ότι αυτό το δίπολο είναι εγγεγραμμένο στη φύση του ανθρώπου.

Χωρίς ιδέες όμως, χωρίς συστήματα ιδεών, δηλαδή ιδεολογίες, χωρίς μύθους κι ακόμα και κυρίως χωρίς διαπάλη μεταξύ τους, ζωή δεν υπάρχει. Όσο κι αν υπάρχουν περίοδοι που η κοινωνική φαντασία, μοιάζει αποτελεσματωμένη και οι ελπίδες συρρικνωμένες, όπως η σημερινή.

Με τις ιδέες λοιπόν, μα ταυτόχρονα και κόντρα στη δύναμη φονταμενταλιστική λογική τους, τη φετιχοποίησή τους. Χωρίς σταμάτημα της αλύπτητης κριτικής απέναντι σε ό,τι υπάρχει και δημιουργείται, ακόμα

και κυρίως των ιδεών που μας συγκροτούν ως ανθρώπους. Και εδώ το ιστορικό μάθημα είναι νομίζω σαφέστατο.

Θα σπάσουμε τον αέναο φαύλο κύκλο, εάν και όποτε κατορθώσουμε να υπερβούμε την καταλυτική κυριαρχία των ενεργητικών μειοψηφιών στη διαχείριση του ιστορικο-κοινωνικού γίγνεσθαι. Φανατικών ενεργητικών μειοψηφιών που οδήγησαν ακόμη και τα πιο ζωηρά και δημιουργικά παιδιά των νεότερων χρόνων, τα παιδιά του Ορθού Λόγου, στα χρόνια και των δυο μεγάλων επαναστάσεων της αστικής και της μπολσεβίκικης, σε πράξεις που τύφλωσαν τον Ορθό τους Λόγο και την κριτική τους ικανότητα.

Το μήνυμα, έχω την αίσθηση, των νέων πλουραλιστικών επαναστατικών κοινωνικών διεργασιών του τέλους της δεκαετίας του 1960, του Μάη του '68, της Άνοιξης της Πράγας, του πειράματος Αλιέντε στη Χιλή, δεν έχει σβήσει όπως από μια πρώτη άποψη φαίνεται. Ας μη ξεχνάμε άλλωστε ότι και στους δυο προηγούμενους αιώνες προς το τέλος της διαδρομής τους φαίνονταν ότι το επαναστατικό μήνυμα που είχε προηγηθεί με τη γαλλική επανάσταση και την παρισινή Κομμούνα αντίστοιχα, είχε θαφτεί κάτω από την κυριαρχία της Ναπολεόντειας αυτοκρατορικής τάξης στα τέλη του 18ου αιώνα και της καπιταλιστικής κυριαρχίας στα τέλη του 19ου, κι όμως είναι ακριβώς αυτά τα μηνύματα που συγκλόνισαν τη διαδρομή αυτών των αιώνων. Τίποτε δε σβήνει μέσα στο χρόνο, οριστικά τελειωτικά.

Μ' αυτή την ιστορική πείρα και γνώση, θεωρώ ότι το μήνυμα των επαναστατικών διεργασιών του τέλους της δεκαετίας του '60, φωτίζει έναν άλλου είδους κόσμο.

Έναν κόσμο ανοικτό, χαρούμενο, πλουραλιστικό, αδογματίστο, με έντονη την αίσθηση του χιούμορ, με λαχτάρα για τον έρωτα και τη χαρά της ζωής, με ανάδειξη της ιδιαιτερότητας του κάθε ανθρώπινου προσώπου, με σεβασμό αναπαλλοτρίωτο των ανθρώπινων δικαιωμάτων, με αναζήτηση μιας νέας συλλογικότητας που δε θα πνίγει, αντίθετα θα βασίζεται στην ιδιαιτερότητα του κάθε ανθρώπινου προσώπου.

Αυτό θαρρώ ότι είναι το θεμιτό μήνυμα του αιώνα μας προς το αύριο. Και το μήνυμα αυτό δε θα σβήσει όσο θα συνεχίζουμε να αντιστεκόμαστε, απέναντι στο μουντό, φανατικό, κλειστό, χωρίς ανεκτικότητα και χιούμορ, μισαλλόδοξο σήμερα. Να αντιστεκόμαστε στα όποια διχαστικά, καταστροφικά διλήμματα προβάλλουν μπροστά μας, να τα υπερβαίνουμε κάθε στιγμή με την επικοινωνία και το διάλογο.